

նաեւ ուղիք գրաւորին մէջ՝ Չեմ՝ է տար. չեմ է գար. չեմ է լար. որ թէեւ հարեւանցի տեսեմ թեմա՞ն թերեւս ուսմական երեւայ՝ օրինաւոր ձեւ է ըստ կանոնի, եւ ծագումն ի հին գրաւորեն է։

Դրանից է հին գրաւորի այս նախգրի կազմու-
թիւնը՝ Մինչ զեւէ է իւրիւն է, եր, իւր. (նման պրոֆէշ-
նեղոյականով կազմութեան՝ ստաւ է, քաւս ա. եւ
ամէ. սլաֆա քաւս) որ միջին գրաւուն սկիզբներն ալ
սովորական եր. Եղեք ին է քաւ. յարեւ էտ է քաւ. եւ
եղեքեւ Չայո է է քաւ. վն է քաւ. եւ այլն։ Վերջին
գրաւորուս մէջ նախգրիներն անհնա բլաւուն հասեւ. միայն
այս միաժանի բայերուն վրայ անբաժնի մնացած գրեանքը
է նախգրի, եւ միայն բացատրանին. Չեմ՝ է քաւ. չեմ է
քաւ. չեք է քաւ. յորմէ նորագոյն ձեւը լինելի է քաւսիւն-
թեման։ (Տես ի քնն. զերակ. արդի հ.յ. երես 87) —
Ահա այն բացատրանի յատուկ մնացած է նախգրին է
նախնից որ միաժանի բայերուն կոպտ եւ մէջի ձեւերն
կազմած է. քաւ. իւր. իւր. իւր. իւր. իւր. եւ այլն։

Ելայնի է որ ալ երբեքարաւն առ հատարակ է
եղած է զաւստական հնչմամբ։

ՓԱՆՈՒՑՈՒՄ

Հանդիսիս էջերուն անձուկութիւնը չի
ներեր ներկայ թուովս շարունակել ինչ որ
սերտ կապակցութեամբ դեռ շարունակելի
էր անընդհատ։

Սոյն ընդհանուրեանն հետ պաշտաւծ
կը համարինք ծանոցանել միանգամայն
թէ հասարակութեան մէջ ճառարարծու-
թեան կամ Արտասանութեան առժամա-
նակեայ խնդիրներն եւ մասնաւոր գործ-
նական մասին վրայ յարուցուած յուզ-
մունքը լուրջն ետեւ ալ՝ այս օրս նոյն
խիթոյ վրայ մանրամասն գրուելուն նպա-
տանն ոչ թէ այս կամ այն ճանապարհի
ուղեցոյց հանդիսանալ է ազգին, այլ միայն՝
— ինչպէս բովանդակ գրութեանն Յառա-
ջաբանն առաջին օրէն կանխած ծանուցած
էր, (Թիւ 5.) — փոքր ի շատէ լուսաւո-
րութիւն տալ այնպիսի կարեւոր խնդրոյ
մը որ ազգային բանասիրութեան եւ գրա-
գիտութեան ամէն ժամանակացն համար
“կանուխ թէ անագան”, պիտանի ծառայ-
ութիւն մը կրնայ համարուի։

(Էրեւան-իւնիւն)

Նախն մը կամ, իսկ բայը զեւ է գործածութեան
էր՝ կը գրուէր նոյն կանոնաւ. նաեւ Չեմ է քաւ. չեմ է քաւ.
եւ այլն։ Այսօր միայն հարաւորն գաւառներն ունին՝ ինչ,
ինչ, (կաւ, կար, գաւ, գար)։

ՎԵՏԱՅՈՒԹԻՒՆԸ ՆԱԽՆԵՑ ԲԵՄԿՈՒՆԵՆ ՎՈՐՈ

ԲԵՄԿՈՒՆԵՆ ՄԱՏԵՐԱՊՈՒԹԻՒՆ

(Էրեւան-իւնիւն)

12.

Բ. ՄԻԽԻԹԱՐ ԲԹՈՎԱՊԵՑ ՀԵՐԱՍԻ

Հեղինակը Միխիթարու թիւն։

Այս գիրքը, որ բաւական ընդարձակ ծաւալ ունի՝ երբ 150 էջ
մեծագրի, ապաւն է ի վեհափի (1892) ի կարգի Մատենադարանից
նախնայ։ Գրախոս ազգային մատենադարանին նախագի օրինակին
կարգին, Երանի լին մեջ ոչ ոք գրաւորի օրինակը, բայց չառ հաւա-
նական է որ քանիսն մեծագրայն հարաւորեալ միջի զամ
գրաւոր մէջ, որը թերեւս ուսուց ներմանի ընդամէ, մաս-
նաւորեալ ներմէ եղած լին։ եւ կամ ոչ որ փոյն տարած է հարա-
բաւոր, ուղեգիր թիւն ապաւն։ Այսօր մը Մատենադարանին վեր-
ապաւնովայն մեծագրի թիւն թիւն (Թ. Վ. 11) վերջ օրինակն կը
գրաւոր քաւ մայիլ՝ այսու վերջապաւն. անպատճիւն է նախագի-
հաւ. թիւն կամ անմայիլ զեւ բարեալին թիւն օրին. բայց ոչ
միայն պատճառը է սխալով ապաւնին իւր. Գրեմ (էջ 56) եւ ուստ
անց փոքր փոքր փոխաւոր յարաւորեալ միջին իւր. Գրեմ վերջերն
էջ (155) ուր անց կը յարեւ՝ պատճառով վերջին. այս նաեւ քա-
վանագի անհնա եւ փեւս զրի զրի ընդամէ, շատ անգամ եւ քա-
ւիկ սխալագի է, ուր՝ նախնից ընդարձակ մեծագրի մարտը եւ
արդիք է եւ քաւսարարեւ պաւն է սխալանոյ։ Այս պատճառաւ
ընդհանրաւ ապաւնին կազմուցիւր. բայց առհասարակ օրինակին շատ
թուրք համեմատելի մեծագրին հետ, եւ քրեմ նաեւ այս վերջոյ
հետեւեցաւ։

Ընդհանրայն մահաւանէ մատասան տարի
իստոյ, իւր անմիջական յաւոր Գրիգոր Յզայ կա-
թողիկոսին ժամանակն եւ անոր յորդորանոցն, ի
լոյս եկեալ կը գրաւորեւ Միխիթարայ Հերաւոյ այս
գիրքն, զոր կարող ենք անկասակած նկատել իբրեւ
հնագոյն ուսուցիչն արձակ գրութիւն, որովհետեւ
ինք Մատենադարին ճշդիւ եւ զգուշութեամբ կը
յայտնէ հրատարակութեան ժամանակն, ուր՝ ինչ-
պէս յատման անհարկած ենք, անկէ կանխագոյն
համարեալ նոյնպիսի գրութեանց վրայ չուրիք
պիշոյակ ստուգութիւնն — Բայց յիշեալ գիրքն ի
քննութիւն շատած՝ ներուի համառօտ յետագարծ
տեսութիւն։

Նախնից մը Հատածին մէջ Ընդհանրայն Ա-
ռական՝ իբրեւ հնագոյն եւ ընտրեալագոյն մնացորդ
աւանդուն մատենագրութեան՝ մեծ ծանրաւորու-
թիւն ունենալիս քանի մի անգամ կրկնեցինք։ Աստ
հարկ կը համարինք յիշատակել նոյն մատենա-
գրութեան վրայ այլով հայեցումով ըրած ազգե-
ցութիւնն։ Տեսած ենք (7, 8) թէ շատ ժամա-
նակներէ ի վեր ազգին ընդհանրութիւնն ուսմա-
րէն գրուեալ կարտա եր, եւ թէ գէթ մասն մի
հայ ժողովրդեան ի հարկէ կը զգար նոյն կարտա-
թիւնն եւ կը բաղձար որ դարման տարուի։ Սակայն
ոչ որ ձեւն է գործ կ'արկանէր. գուցէ նաեւ շուներ
որ անկարտաթիւն նոյն փափաքանայ ի մտաւոր
ժամանակս կատարուելուն։ Այսպէս թէ եւ ընդու-
նինք որ ի նախնից ազգար օրինակաւ ըլլան ինչ
ինչ ուսուցիչն գրուածք, հասարակաց կիրառու-
թեան շնորհիւ՝ Ժողովրդեան համար օգուտ չու-
նեցան, եւ ինչպէս ըսած ենք (10) յառաջագոյն,
կղղակեալ մնացին եւ առհասարակ գրութեան ան-
ցան գնացին։

Ելայն՝ միջակի Ընդհանրայն հայրապետն սա-
կաւատող աւանդական Հանդիսներն գրեց եւ միա-
հաղոյն կամ յաւորագար ժողովրդեան մէջ տա-
րածեց։ Մենք Պատմագրին մեզի աւանդական կա-

պուհւոյլ, կը համարինք թէ իւր նպատակն եր ժողովրդեան բարոյական օգուտն էր: Թէ անկէ ի դատ գիտումն ունէր, այն չենք կարող հաստատել: Բայց արդիւնք իրայ կը ցուցնեն թէ իւր մեծնարկութիւնն առանց ազդեցութեան չլինայ նաեւ ըստ գրութեան հայեցման: Արտեմ թէ ուր կենդանութիւն գրեւեցաւ յայդդին, առկարէն գրութիւնը սկսան երեւնալ հեռոյհեռէն, միով բանին սկիզբն առաւ եւ շարունակեցաւ այն՝ որ այնչափ տարիներ՝ մանաւանդ թէ դարեք խախտեալ մնացած էր: Այնուհետեւ Զննուած բարձուած էր, եթէ ներեալ էր ասել, նախառնին որ ի սկզբանէ իբր թէ գրողմեալ կը համարուր առկարէն բարբառողի վրայ, ալ ոչ որ հարկ ունէր ամաշխու նոյն բարբառով հրապարակելն: Այս է իրականութիւնն, զոր թէպէտ ընական հետեւութիւն հաստատել պակասաւոր Հայապատկառ օրինակին, թէպէտ պատահական գիպուած դնենք, միշտ մտադրութեան տարեան եւ ազդեցին դաշմանութեան նշանաւոր երեւալ թից մին է (Եղայմ՝ ամենայնի այն պարագային եւս պէտք չէ մոռնալ՝ որ Աւակախօս Աստիճակօսն անմիջական հետեւողն եղաւ Միխիթար Հեղափոխ, իւր մտերմի բարեկամն, որոյ գրութեանն կը սկսինք աստ զատելի:

Մանրամասն տեղեկութիւն չունինք Հեղեմական վրայ, եւ ինչ որ գիտենք՝ գրեթէ իւր ինքնագիրը Եղայմարանին մեղի ծանուցածն է: Նոյն Եղայմարանին կ'իմանանք թէ ծննդեամբ Հեր քաղաքն էր. ուստի եւ իւր անուանակիցներէն կը զատադուրէն տվորաբար ինքեցի վերադարձ, թէպէտ եւ ի յաջող ժամանակն հասարակօրէն լոկ Միխիթար կը կոչուի: Իւր ոչ ծննդեան եւ ոչ մահուան որոշ տարիները դիտենք. բայց թէ ԺԲ. դարուն վերջին կենդանի էր՝ այն յայտնի է գրութեան տարիներն, զոր ինք որոշակի կը նշանակէ, եւ այս մեղի համար կարեւորագոյն է քան զայլ մանրամասնութիւն: Իւր մահուան մասին այսչափ ինչ միայն կարող ենք ասել թէ յաջորդ դարուց հեղինակաց խօսքերէն կը մակարեւոյ իւր այս գրութեան հրատարակմանէ ետեւ բաւական ժամանակ ապրած ըլլալով, թերեւս մինչեւ ԺԳ. դարուն առաջին տարիներն, ինչպէս ստորեւ կը տեսնենք:

Իւր ուսումնական կենցաղ կամ հրահանգութեան միջ ինքն Միխիթար այսչափ միայն կը գրէ՝ թէ «Ի մանկութենէ սիրող եղի իմաստութեան եւ «բժշկական արեւեստից, եւ վարժեցայ ի գարուն «Թիւն Արաբաշտի, Պարսից եւ Հելլենացոյն: Թէ հիմնովին սորված եր բժշկականութիւն եւ արգեամբք իսկ ի գործ եր գտնի, վաշդ կը ցուցնեն» բայց յիւր այս հիմնովի գրութենէն՝ «Իմաստուն «բժիշկ, իմաստուն եւ ճարտար բժիշկ: Մեծն Միխիթար բժիշկն, իմաստուն բժշկականութեան եւ այլ այնպիսի արտաբեր՝ զոր կու տան իրեն ժամանակակիցք եւ յաջորդք: Եւ ոչ այսչափ միայն, այլ տեղեակ եր նաեւ աստեղագիտութեան, որովհետեւ զինքն իւր բարեկամութեանն պատուով Հոնրհայի «Բժշկական տեւ Եւ աստղագէտ, տիտղոսն իրեն կու տայ:»

¹ Այս տիտղոսն կը գտնենք գրութեալ ի վերջագրի գրեթէ առանց «Եղայմ» երկնցն, զոր նոյն Հայտապատկառ կ'ընէ

Իսկ իւր գրութեան վրայ Եղայմարանին մէջ հետեւեալ տեղեկութիւնն կու տայ Միխիթար — Հայերէն լեզուաւ ամենայն մասամբ, թէ ըստ տեւականին եւ թէ ըստ գործականին, լեակատար եւ կարգաւորեալ բժշկականութիւն չգտնուի, իշխուականէն ետեւ, զոր յառաջագոյն (10) ի մէջ բերինք, խօսքն այսպէս կը շարունակէ. «Կանայց, «Կ'ըսէ, ըստ իմն կարողութեան ասանկ զգիրք «զայ» միայն վասն երեք ազգ ջերմանցն համառօտ՝ նախագիտութեամբն եւ ստանմամբն: Զբովան «գալի» որ վասն արեւեստի բժշկութեանն թէ ողի, «եւ զերեք ազգ ջերմանցն միայն հաւաքեցին, եւ «Թարգմանեցին ի Հայ բառ: Պատճառ ունելով «այսմ՝ աշխատութեան եւ զսեր եւ գլօթարութիւն «սրբոյ եւ աստուածապատէր Կաթողիկոսին Հայոց «Տեառն Գրիգորի, որ մակակնի Տղայ, մամ որ էր «առաջնորդ յաթնու սրբոյն Գրիգորի Լուսաւորչին «Հայոց, զոր տեսի ամենայնի սրբող իմաստութեան «եւ հմուտ: Եւ յաղագս այսորիկ յօտարեցի ի պէտս «եւ ի յօգուտ օտար աշխու զգիրքս զայս ի Հռոմ «եւ ի Արապիկ եւ ի Պարսիկ գրեանց, ըստ իմն «կարողութեան եւ շնորհի զոր եւս ինմ Տեր գիր «տու թիւն լեզուաց եւ գրող նոցա:»

Այս ընդհանուր տեղեկութիւնն եւ իւր գրութեան վրայ քանի մի տողով ծանօթութիւն տալէն ետեւ, կը յայտնէ առկարէն լեզուաւ կամ գերբնակ եւ արձակ բարբառով գրելուն պատճառն, այս ինքն «Զի հիւրաւաց լցի ամենայն ընթերցողաց:» Խօսքը կը վերջացնէ գրութեան ծիշղ տարին իմացնելով, այսպէս. «Թարգմանեցաւ եւ գրեցաւ «գիրքս այս յամի 1184 Տեառն մերոյ Յուսուրդին «Բերնատոր գալստեանն, յորում էր եւ թուական «Հայոց ՈՒԳ. ի հայրապետութեան սրբազան Կա «Թողիկոսին Հայոց Տեառն Գրիգորի սրբայլ Աստի «բարեպաշտ իշխանի Պաշխաւունցոյ, որ եւ պատ «ճառն է գրողոյ:»

Զերմանց Միխիթարութիւն գիրքն թարգմանութիւն է թէ ինքնագիր աշխատութիւն: Եւ ինչ որ հիմնական երկից գործածած իւրեանց թարգմանութեան ամենայն ճշգրտութեամբ առնուել, ի հարկ կարեւոր ենք թէ թարգմանութիւն է: Բայց արեւելք պէտք է այսպէս ճշդիւ եւ անձուկ մտք առնով նոյն թարգմանութիւնն. միթէ կարելի մնաւանդ թէ պատշաճ չէ աւելի ընդարձակ մտք տայ ի կեր արժան բառին: Գիտէ ամենայն որ թարգմանել կամ այսմ՝ յարգի լեզուի միակ թարգմանութեան կը գործածուի, իբր միով լեզուաւ բառեան կամ գրութեան յայլ լեզու փոխել, յորում ինքնին կ'իմացուի՝ սկզբնագրին բովանդատութեան առաջի ընթերցողաց զնկ ճշգրտութեամբ, աւելորդապէս, առանց փոփոխութեան եւ յաւելուածոյ: Եւ ինչէ թարգմանի մի պատշաճ համարի ի տեղիս տեղին եւ սկզբնագրէն չեղի, համառօտ կամ ընդարձակել, յաւելուել կամ յազատել: Հաւասարմութիւնը կը պատճառէ որ յայտնաբեր ծանուցանէ: Սակայն այսպէս չէր առ նախնեք: Իրենք թարգմանել բառն ոչ միայն չէր այսմաւ գործածութեան համեմատ կը վարեն, այլ նաեւ ի գործ կ'առնէին՝ յայտնել, մեկնել, ընդարձակապէս թարգմտել... նշանակութեամբ. ինչպէս ցայսօր

գրել «Ի ներքոյ տան բժշկապետի եւ աստեղագիրի Միխիթարայ: (Զարգեալեանց, ապա Վինսի, ի ԴԴ) Նոյն գրեթէ առողջի միայ Վինսի եւ ուլ զոր գրեթէ առողջի երեւ: Յորդարդ: որոյ վերջագրէն «Արապիկ սորք ի լեզուայ սեռաւ նախագիրն առաքել: Իսկ նախագիր կամ սկզբնական սորքը կը կոչեն «Միխիթար բժիշկ, ընկաւ է Ներսիսէ զայս բան» իտեղն:

արեւելեան հին ազգաց մէջ ալ նոյն իմաստներն ունի այդ բառքը :

— Թէ Միխիթարյ կիրարկութիւնն ինչ մտք էր՝ յաւ թափանցելու եւ գլխաւ գտնազանելու համար նմանապէս գործածութիւն մ'ի մէջ բերելն : Սբառս Սարգսիսեան իւր յորինած Տարգմանք մէջ երկու անգամ զանաթ թարգմանող հանուան նոյն քրոջ : (Ծանօթ ՈՒՆԷ և ՈՒՇԷ...) Այս Տարգմանքը երկու անգամ ազգա-գրուած են, եւ երկու Տրատարակիչ իւրաքան հախառալ մտքը կ'իմանան եւ իր մեկին նոյն բառն : Ուկան Փէր-գեան Բովհանիսեանց (տպ. Մոսկուա, 1856. Եւրոյն. էջ Է. Դրան. 2) ընդարձակ մտք տանելով թարգմա-նող բառն՝ կը համարէ թէ Տարգմանք սկզբնապէս հայ-երէն գրուած են. իսկ կարգադրու Վ. Ըմիտարեան (տպ. Փարիզ, 1859. Բաթն. էջ 17, 18) առաջնորդ կարծեցն թաղէ ի բաց մերթելով եւ թարգմանող բառն շատ անձով մ'մտք տանելով՝ կը կարծէ թէ բուն իրական թարգմանութիւն եւ գրութիւնն Սբառայ, որ նախ օտար լեզուաւ գրելով յետոյ ինքեին նայեցէն թարգ-մանած եւ : Մերք այս նկատմամբ մեր կարծեաց յայտ-արարութիւնն ազգայնով գտնելով, երբ կը հասնինք Սբառայ գրուածող վայր իտուել, առ այժմ այնչափ ինչ կը դուրսցնէր թէ Ըմիտարեան Վ. ինչ կարծեցն այնչափի անտեղութեանց ներքեւ կ'ընայ, որ կը զոր-մանապէս թէ ինչպէս կարող եղած եւ հնուա Հրատարա-կին պաշտպան կալ նոյն կարծեաց : —

Գտնադող մեր նիւթայն, կը համարենք թէ Զե-րացի թիւղապետն ի կիր արկած թարգմանել բառն հազի չէ ոչ այնչափ անձուկ մտք տանելով եւ ոչ բա-րդովն ընդարձակ մտք : Մեզի այնչափ կ'երեւայ որ Միխիթար Սպարճոյ... առեւել գլխորդ... հաւաքեցի եւ թարգմանեցին ըսելով, կը յայտնէ թէ ի մեկին աւենելով այլեւայլ օտար լեզուաւ գրեք, անոնցմէ քաղած, կարգի դրած, իւր անձնական գիտողութիւնը եւ փորձառութիւնը յաւելցուց... նոր քիչ մի յո-րինած եւ հայերէն լեզուան : Եւ արդէնք ի մեկին աւենցած գրքերն օտար լեզուաւ էին, անոնցմէ քաղած կամ հաւաքած մատուցն ի հարկէ թարգմանելու էր : Այս կը համարենք թէ քաջքնեմ այն Արքի (յորինեցի) զգրեց, հաւատարմ ըստարարութիւնը, զոր թարգմա-նեցի բառնի հետ ի կիր արկած եւ իր գրեթէ միւսնոյն իմաստն ինչն արգէն կը բացատրէ ըսելով՝ թէ «Յո-սթարեցի առեւել... գրեցիր զայս եւ Զ-տէր եւ ի Ս-սարգի ի եւ Պ-րոյի գրեցին... Կ-րեցին եւ Լ-տէր ըստ սարգի նիւթայ կարգի... Ը-տրեցն եւ հաստատեցաւ ըստ սարգի հին եւ նոր վարդապետաց : Սպար աննայն լի-ր կարող զուցեմ էմ եմ միակ քիչք մ'ի մեկին աւենա-լով, նոյնն անփոփոխ եւ բոն եղանակի հաստատ թարգ-մանել ի նոյ լեզու փոխած կամ թարգմանած ըլլար : Կարծեացա հաւանականութեան վրայ կարող եւ ընթերցողն ինքեին զատառասն ընել էմէ միտ գնէ գրուածոյն եղանակին եւ կազմակերպութեան, որ կրնայ գրուածոյն թէ իւրաքանչիւր ինչն, եթէ լընեցի տողին, կը յայտնէ ազատ եւ անկաս գրել, որ յայտն ասածներն ու զարմաններն իսկ անձին կը սեպակալան, եւ իրեն առնական յատուկ աղբն կը իւր գրովանդան :

Կը սխալեք արդ օրինակք տալ Միխիթարյ լեզուն ճաշակն, եւ նախ գրքին սկզբն ըստի մի հաստ, որ շատ աւելի զարարաբանտն են՝ քան գրութեան այլ մասունքն ընդ հանարակեւ :

Վ. Պարտ ի ամենայն մարդոյ՝ որ զբժշկական արուեստս ի հոգս եւ առել եւ ունեցի փոյթ թժշկութեան գիտանայն, որ ընել աղէկ եւ իմանայ փասն ամենայն ցեղ ընթանցն գիտու-թեանն : Եւ զայն պատճառաւ, որ զօտար ընթն ընկային, ի մարմնին ի գտտ պահէ. եւ իւր բնառն առաւել ի ընթերցող թժշկութեան առեւել, քան փասն այլ ազգ հիւանդութեանցն : Եւ ոչ մի փոքր ի հիւանդութեանցն ինչպիսիք, որ սակաւ հիւանդութիւնն, յորմա անփոյթ լինի եւ յա-մէ, զորացեալ բազմանայ եւ յաղել ի մարմնոյ :

Արդ փասն ընթանցն գիտութեան առաւել պէտ առեւել արժան եւ յաղաքս երկր պատճառանայ, իսկ առաջին պատճառն այն եւ որ ընթն քան զամենայն ցեղ հիւանդութիւն ի մարդիկ շատ հաւել, եւ այլ ինչ լինի պատճառ բազմով եւ այլ ցեղ հիւանդութեանց : Եւ երկրորդ պատ-ճառն այն եւ որ ամենայն ցեղ հիւանդութիւնն ի յանձնող մի լինի կ'իւրեւ, կամ ի սա-կաւ մասուն մարմնոյն գործեն գրեւ. իսկ ընթն բովանդակ ընդ ամենայն մասուն մարմնոյն լինի : Իսկ երրորդ պատճառն այն եւ որ ընթման սկիզբն ի արեւն լինի, եւ ի արեւն սփռի ի մեռն չըն-լաւոր երակացն բովանդակ ընդ ամենայն մարմնին : Ապա զարտ եւ բժշկաց քննել եւ իմանալ աղէկ եւ ի միտ առաւել փասն երեք ազգ ընթման նախապատճառութեան. նոյնպէս եւ զերեսնց ասա-ծուան եւ զբժշկութիւն իմանալ, եւ անտալ առաւել եւ բժշկել :

Բ. Պարտ եւ գիտեալ որ ընթմ օտար տարու-թիւնն եւ զատ ի բնութեան, խառնեալ ընդ բնու-արական տարութիւնն՝ որ ի փորձն : Առեւ սկիզբն ի արեւն եւ սփռի ի մեռն շարտք երակացն ընդ ամենայն մարմնին, որդեւ այլ յառաջն առ-տաղար, եւ խառնեւ գրեւութեան գործերն : Եւ եւն բնութեան գործերն այդպիսի, ցանկութիւն կերակրին եւ ընդլայնին, կանչեն եւ գնան եւ արժեւութիւնն, յառնեն եւ նստեն եւ այլ ամե-նայն բնութեան գործն ի մեզ են : Ինչպէս եւ ասացաւ զնախն եւն գործերն՝ որ խափանին ի ընթմայն եւ ի յոյլ ամենայն ցեղ հիւանդու-թեան, սակայն ոչ կատարեալ խափանումն, այլ մասնական ինչ, զի մասնաւոր միայն խափանին բնութեան գործերն կատարեալ :

Այժմ պատճառն զորդարութիւնն ընթման եւ զիւր գիտութիւնն, որ երեք ազգ են : Եւ ասացին իմաստաւորն թէ փասն այնքին երեք երեք ազգ, որ բովանդակ յամենայն մարմնոյն սկսան, եւ մար-մին մարդկան ընդ երեք բաժանին : Առաջին բա-ժանն երեք շունչ են, զոր երեք հոգի անուանեն, եւ ինչ հոգի բնութեան, իւր տեղն եւ բնակարան լինելն եւ, եւ հոգի կենդանութեան, իւր տեղն եւ բնակարանն փորձ եւ, եւ հոգի զգայութեան, իւր տեղն եւ բնակարանն գիտելու առաջի փորձն է : Եւ երկրորդ բաժանն գիտութեանն, զոր հաւան ինչ անուանէ, եւ աստիճին իւր, որ թարգ-մանն չորս նիւթ կամ չորս եմակալ, որ եւ ար-բուն եւ մաղան, պալան եւ ասեղան : Իսկ երրորդ բաժանն չոր եւ պիտա անուանեն, եւ իսկ երրորդ բաժանն ի ընթմ, կարգն եւ լընցն եւ այլ զոր նման եւ օրոյ :

Գ. Այլ թժշկական վարդապետքն նմանեցուցին զմարմին մարդկան ի բաղանեւ. զի բաղանեք յերեք իրաց (չոր, իրց) առաւել, որ են արեւուն, լուրն եւ օդն. նոյնպէս եւ մարմինք մարդկան յերեք իրաց են շինեալ, մին չոր եւ պիտա ան-գիտանքն են, զոր այլ ի յառաջն ասացաւ, եւ երկրորդն գիտութեանն են, զոր չորս նիւթ անուանեն կամ չորս եմակալ, որ եւ արեւն եւ մաղան, պալան եւ ասեղան, եւ երրորդն երեք շունչ են, զոր երեք հոգի անուանեն, հոգի բնու-թեան, հոգի կենդանութեան եւ հոգի զգայու-թեան :

Նոյնպէս եւ ընթմ երեք ազգ են. մինն բնակի ի յերեք հոգիս, եւ երկրորդն բնակի ի չորս նիւթն, եւ երրորդն բնակի ի չոր եւ պիտա անուանեան. որդեւ այլ ի յառաջն ասացաւ կարգաւ մի ըստ միմեկն գիտութեանն իմաստա-ւորն զրաւանցեց շինուածն ի չոր եւ պիտա անուանեան, իսկ զլուրն ի գիտութեանն որդ են չորս նիւթն, իսկ զլընցն ի յերեք շունչն՝ որդ անուանեն երեք հոգի, զի որդեւ բաղանեայն այլ եւ շինուածն են, մի լուրն եւ այլ օդն, բայց յորմա մինն ի նոյնան առաւել ընթմ-նայնցն ընթմանցան եւ զայլ եւս երկուսն :

